

ȘTIINȚA DREPTULUI ÎN ROMÂNIA ÎN CEA DE-A DOUA JUMĂTĂTE A SECOLULUI AL XIX-LEA ȘI PÂNĂ LA PRIMUL RĂZBOI MONDIAL

*Mihnea-Dan RADU**
*Radu GHIDĂU***

Abstract

The second half of the nineteenth century was a period of great transformations in the new-born Romania. Along with institutional and legal modernization, the development of the juridical science was a very important element of the whole process.

Key words: *juridical science, modernization, legal scholars*

I. Aspecte introductive

Se poate afirma că revoluția de la 1848 a fost cea care a determinat întregul curs al marilor transformări care au avut loc în cea de a doua jumătate a secolului al XIX-lea. Ea a accelerat ritmul dezvoltării capitaliste, a conturat trăsăturile claselor și forțelor sociale implicate în procesul de evoluție a instituțiilor statale. Conducătorii forțelor revoluționare, dintre care amintim doar câțiva: Nicolae Bălcescu, Avram Iancu, Mihail Kogălniceanu, Al. Ioan Cuza, Simion Bărnuțiu, frații Brătianu, frații Golescu, frații Mureșianu, Eftimie Murgu, Alecu Russo, au fost în majoritatea lor de formație juriști și mulți dintre ei au jucat roluri de prim rang atât pe scena social-politică a următoarelor decenii, cât și în domeniul universitar, propagând-și ideile și de la catedră.

II. În ce măsură s-au repercutat eforturile de modernizare națională asupra științei dreptului?

După lovitura de stat din 1864, domnitorul Al. Ioan Cuza a hotărât că e momentul ca țara să fie înzestrată cu o legislație uniformă. Decis să promoveze o reformă radicală, el a invitat Consiliul de stat să elaboreze un cod civil care să aibă la bază noul cod civil italian, aflat la acea dată în stadiul de proiect (proiectul ministrului Pisanelli). Dar președintele consiliului de stat, C. Bosianu, care își făcuse studiile în Franța, nu a luat în considerare codul italian, chiar dacă acesta era mai avansat, și s-a folosit de codul civil francez, care îi era mai familiar. El a distribuit membrilor Consiliului de stat (J. Strat, Al. Papadopol-Calimah, G. Vernescu, G.

* Lector universitar doctor, Universitatea Creștină „Dimitrie Cantemir”, Facultatea de Drept Cluj-Napoca.

** Doctor în drept, avocat.

Apostoleanu și Al. Crețescu) materialele în vederea redactării, de către fiecare, a unei părți din proiectul Codului civil român. Faptul că materialele au fost distribuite la data de 10/22 octombrie, iar întreg Codul a fost promulgat la 4/16 decembrie, același an, 1864, prin decret, fără a mai fi supus dezbaterii adunărilor legislative, poate arunca o umbră de îndoială asupra calității acestei lucrări, mai ales că, în timpul cât au durat lucrările comisiei, nu a avut loc decât o singură ședință generală, prezidată de domnitor¹.

Multiplele contradicții, lacune și greșeli conținute în cod nu sunt prin urmare greu de explicat. Chiar dacă baza codului o constituie modelul francez, legislatorul român s-a inspirat totuși și din alte surse, preluând, de cele mai multe ori literal, articole întregi din codul italian sau din legea belgiană din 1851 referitoare la privilegiu și ipotecă. A fost avută în vedere însă și doctrina străină, mai ales cea franceză (spre exemplu, criticile aduse de Macardé Codului civil francez).

Codul de procedură civilă a fost redactat în condiții similare, o contribuție deosebită aducând V. Boerescu. Ca surse de inspirație pentru acest cod au fost folosite procedura civilă franceză și legea cantonului elvețian Geneva, datând din anul 1819. Din păcate, cele două reglementări nu au fost perfect armonizate, astfel încât a rezultat o lucrare plină de contradicții. Promulgat la 9/21 septembrie 1865, codul a fost ulterior modificat în repetate rânduri.

Codul penal și cel de procedură penală² constituie reproduceri aproape fidele ale codurilor franceze corespunzătoare (din 1810, respectiv 1808). În anumite privințe, cum ar fi delictele de furt, înșelăciune, abuz de încredere sau distrugere legiuitorul român s-a inspirat din Codul penal prusac, promulgat la 14 aprilie 1851. Codul penal a fost promulgat la 30 octombrie 1864 iar Codul de procedură penală la 2/14 decembrie, același an. Din comisia de elaborare au făcut parte profesori renumiți precum V. Boerescu, C. Brăiloiu, C. Costaforu, I. Cantacuzino. Aceste coduri au prezentat mai puține inadvertențe decât celelalte, dar au fost și ele modificate ulterior, prin mai multe legi succesive.

În anul 1883, ministrul justiției a alcătuit o comisie pentru revizuirea Codului comercial (în vigoare din 1840) și redactarea unui nou cod. Comisia, alcătuită din juriști de seamă, specialiști ai vremii în dreptul comercial, a lucrat timp de doi ani, proiectul elaborat fiind depus în anul 1885 la corpurile legiuitoare. Votul și promulgarea au avut însă loc abia în anul 1887, sub ministeriatul profesorului C. Nacu. Sursa principală de inspirație pentru redactorii acestui cod a fost Codul comercial italian din 1882, legea germană asupra polițelor din 1848, legea belgiană asupra gajului comercial și contractului de comision din 1872 și, pe alocuri, Codul comercial francez de la 1808.

În luna iunie 1866 a fost depus la adunările legiuitoare un proiect de constituție și un proiect de lege electorală. În urma a douăsprezece ședințe de dezbateri, acestea au fost votate în luna iulie, abrogându-se în acest fel Statutul dezvoltător al

¹ A se vedea D. Alexandrescu, *Droit ancien et moderne de la Roumanie. Étude de législation comparée*, Paris-Bucharest, 1898, p. 491.

² Denumirea oficială "Codul de procedură criminală" era inexactă, deoarece codul trata despre procedura de urmat în cazul tuturor infracțiunilor, nu numai al crimelor.

Convenției de la Paris. Sursa de inspirație preponderentă pentru această constituție a fost Constituția belgiană din 1831, regatul belgian fiind luat drept model de monarhie constituțională democratică³. Textul redactat de juriștii români nu a fost însă o simplă imitație, ei suprimând textele care nu erau aplicabile la noi în țară, dezvoltând în schimb alte principii și introducând unele idei noi.

În noua organizare a statului, studiile de drept au fost încurajate, necesitatea unei științe juridice dezvoltate fiind evidentă pentru implementarea necesarelor reforme. Astfel, odată cu venirea domnitorului Al. Ioan Cuza pe tronul principatelor unite, se poate afirma că a început o nouă etapă în istoria învățământului românesc, inclusiv a celui juridic.

Prin Decretul din 4/16 iulie 1864 a fost înființată Universitatea din București, care era inițial alcătuită din trei facultăți: Facultatea de științe; Facultatea de litere și filosofie; Facultatea de drept. De asemenea, a fost adoptată și o lege a învățământului (Legea instrucțiunii publice, din 25 noiembrie/6 decembrie 1864), care conținea prevederi democratice precum: autonomia universitară, alegerea organelor de conducere, inamovibilitatea profesorilor și recrutarea cadrelor didactice prin concurs. Facultatea de drept din București avea inițial în componență șase catedre: Drept roman, Drept civil, Drept penal, Drept comercial, Drept administrativ și Economie politică, existând și două cursuri libere: Organizarea statului și Finanțele. La acestea s-au adăugat în următorii ani și alte discipline de studiu, s-au înființat studiile doctorale, având loc o dezvoltare foarte dinamică⁴.

Universitatea din Iași cuprindea inițial patru facultăți: filosofică, juridică, teologică și medicală. Universitatea avea dreptul să confere titluri academice, diplome de magistru și doctor.

Și în Transilvania, învățământul juridic a făcut în această perioadă progrese însemnate. Au funcționat instituții de învățământ cu profil juridic la Oradea, Sibiu și Cluj.

Cercetarea juridică a fost strâns legată de instituțiile de învățământ. Marii doctrinari au îndeplinit și funcții didactice în facultățile de drept. Învățământul superior juridic a devenit o parte importantă a culturii juridice naționale⁵.

III. Raportul între elementele tradiționale și cele transferate din vest

Primele legi scrise care au circulat pe teritoriul țărilor române erau traduceri în limba slavonă, ale unor legiuri canonice bizantine, "nomocanoanele". Cea mai veche dintre acestea a fost "Sintagma" lui Matei Vlastares (1335). În Țara Românească, "Sintagma" a fost tradusă și copiată de către grămaticul Dragomir de la Târgoviște, iar în Moldova a circulat tradusă tot în slavonă de către Ghervasie de la Mănăstirea Neamțu (1472). Ulterior „Sintagmei” au mai fost traduse în slavonă și alte nomocanoane bizantine, cunoscute drept coduri: de la Bisericiani (1512), de la

³ A se vedea Al. Tilman-Timon, *Les influences étrangères sur le droit constitutionnel roumain*, Paris-Bucharest, 1946, p. 324.

⁴ A se vedea *Istoria dreptului românesc*, vol. II, partea a doua, coordonator I. Ceterchi, responsabili de volum D. Firoiu și L. P. Marcu, Edit. Academiei R.S.R., București, 1987 p. 224 și urm.

⁵ A se vedea A. Rădulescu, *Cultura juridică românească*, in *Pandectele Române*, nr. 1-3, 1942, p. 9.

Neamț (1557), de la Putna (1581) și de la mănăstirea Bistrița moldovenească (1618). Toate acestea au rămas secole în șir, doar manuscrise.

Primele culegeri de legiuiri românești tot cu un caracter canonic, vor apărea în cursul secolului al XVI-lea: „Pravila de ispravă” și „Pravila din Codex Negosianus”. În anul 1640, din porunca lui Matei Basarab se tipărește „Pravila mică”, cunoscută sub numele de „Pravila de la Govora”, o traducere după nomocanonul lui Manuil Malaxos din 1562.

Primul cod laic a fost tipărit în Moldova în anul 1646, din porunca domnitorului Vasile Lupu și purta denumirea de „Cartea românească de învățătură de la pravilele împărătești”. Aceasta reprezintă prima culegere legislativă investită cu putere de lege⁶. La scurt timp va fi tipărită, la porunca lui Matei Basarab, în anul 1652 și în Țara Românească o pravilă laică, numită „Îndreptarea legii” sau „Pravila cea mare”.

În anul 1780, din inițiativa domnului Alexandru Ipsilanti, intră în vigoare, în Țara Românească, o nouă pravilă intitulată „Pravilnicească Condică”, având ca izvoare ale pravilei, normele dreptului bizantin (în special Basilicalele), norme cutumiare, precum și norme edictate de către domnitorul însuși cu ocazia unor procese. „Pravilniceasca condică” va rămâne în vigoare până în 1818, abrogată fiind tacit prin introducerea „Codului Caragea”. În Moldova va fi publicat în 1817, „Codul lui Scarlat Calimach”. Deși în edictul de promovare a codului, domnul Calimach afirma că la baza lui stau Basilicalele, la o cercetare mai atentă se poate observa că cei care au redactat acest cod au folosit de fapt, drept sursă de inspirație, codul austriac din 1811. În cuprinsul hrisovului de promulgare a codului, Calimach mai indică ca sursă a acestuia, și obiceiul țării. Codul Calimach va rămâne în vigoare până la introducerea „Codului Civil Român” în 1865.

Alături de toate aceste coduri și pravile, pe teritoriul principatelor au circulat și unele legiuiri bizantine: „Basilicale”, „Novelelor” lui Leon Filozoful, „Sintagma” lui Matei Vlastares (care a circulat doar în limba slavonă, ca manuscris), „Hexabiblu” lui Harmenopol și „Cârja arhierilor”.

Înainte de apariția dreptului scris, în cele două țări românești viața juridică era guvernată de normele dreptului nescris, dreptul cutumiar. Întrebarea care se impune este dacă dreptul scris va înlocui sau nu, aplicarea dreptului obișnuielnic. Din studiul documentelor reiese că, practic, nici după apariția acestor culegeri de norme juridice de proveniență bizantină, aplicarea străvechilor prevederi ale dreptului cutumiar românesc nu va fi înlocuită cu aplicarea dreptului scris. Mai mult chiar, aplicarea „obiceiului pământului” va prevala încă multă vreme, asupra dreptului scris și majoritatea cauzelor vor fi judecate în consecință.

Introducerea de către domnii pământeni a diverselor pravile și coduri laice de inspirație bizantină nu a fost cauzată de absența legislației, ci mai degrabă de aspirația domnilor pământeni de a copia modelul împăraților bizantini, creatori de legi „imitând fastul legislativ al împăraților bizantini”⁷. Domnii principatelor doreau

⁶ În prefața pravilei sunt indicate și sursele documentare care au stat la baza realizării ei. Primele 94 de paragrafe provin din codul bizantin Νόμος Γεωργιχός, iar restul paragrafelor au ca izvor opera romanistului italian Prosper Farinaccius „Praxis et theoriae criminalis”.

⁷ Vladimir Hanga, *Le droit Romano-Byzantin a-t-il été recu dans les Principautés Roumaines?*, in *Revue roumaine d'histoire*, tomul X, 1971, nr. 2, p. 253.

astfel să își consolideze poziția de autocrați luminați. Pe lângă aceasta, legislația bizantină, din care s-au inspirat codurile și pravilele, era de mult depășită. Ea nu mai corespundea necesităților practice, nici ale celor din Bizanț (de până la căderea imperiului). Cu atât mai puțin se potrivea cerințelor reale ale celor două principate, unde dăinuia un sistem de drept cutumiar bine pus la punct. O dată cu domniile fanariote, introducerea legislației scrise de influență greco-bizantină se va justifica parțial, prin dorința domnilor fanarioți de a greciza cultural, principatele române.

Cu toate că prin hrisoavele de promulgare și prin conținutul lor, pravilele și codurile impuneau utilizarea legislației scrise, în practică s-a continuat aplicarea regulilor de drept cutumiar. Majoritatea covârșitoare a cazurilor supuse spre soluționare, instanțelor judecătorești până la introducerea "Codului Civil" modern, au fost soluționate conform dreptului obișnuielnic. Din momentul apariției primelor pravile și până la 1 octombrie 1865, se păstrează mențiuni că au fost soluționate, conform prevederilor dreptului scris, doar 77 de cazuri⁸.

Nemaicorespunzând unei necesități sociale concrete, obiceiul juridic și-a pierdut treptat funcționalitatea de sumă a normelor și valorilor tradiționale. Acest proces de disfuncționalitate, început deja la această epocă, a fost amplificat de adoptarea Codurilor moderne. Cu toate acestea, norme de conduită cu caracter cutumiar au continuat să existe și în epoca modernă, ca un „drept viu”, în cadrul unui drept social, opus atât dreptului statal cât și celui creat de practica judecătorească sau de doctrină. Pe lângă vechile practici juridice populare, primesc aspect cutumiar și unele acte normative abrogate, dar care continua să fi aplicate voluntar, datorită obișnuinței și utilității lor confirmate de practică. Pe de altă parte, unele dintre vechile cutume sunt golite de conținutul juridic, devenind simple norme de comportare, cu aspect moral, sau intrând chiar în rândul practicilor populare cu valoare pur etnografică sau folclorică (spre exemplu obiceiurile foarte variate legate de căsătorie, începând cu cumpărarea miresei și terminând cu nașterea copiilor și botezul).

Conflictul între dreptul cutumiar și dreptul scris și-a găsit rezolvarea fie prin impunerea forțată a legii, fie prin recunoașterea sistemului juridic tradițional sub forma subsidiară a uzurilor (drept infrastatal). Spre exemplu, au fost recunoscute cutumele comunităților musulmane din Dobrogea, până la abolirea sistemului în 1935, la cererea expresă a acestora.

Deși au părăsit treptat scena istoriei, vechile obiceiuri juridice ale poporului român nu au dispărut din conștiința populară, lăsând în urmă convingerea că „ce se nasc din obiceiuri sunt lucruri drepte”.

Prin efortul conjugat al legislației și mai cu seamă al jurisprudenței și al științei dreptului (inclusiv al învățământului juridic), se afirmă treptat un drept românesc care la început mai timid dar apoi cu o tot mai mare vigoare își afirmă propria identitate. Caracterul de sistem al noului drept s-a manifestat printr-un proces amplu de codificare generală de tip modern a dreptului pozitiv, cu coduri specializate pe ramurile tradiționale: drept civil, drept comercial, drept penal, procedură civilă, procedură penală. Această codificare a avut ca efect și dezafectarea,

⁸ *Idem*, p. 252.

marginalizarea vechiului drept cutumiar. Obiceiul pământului, legea țării, încetează de a mai fi un sistem originar de drept, autonom, primind un rol secundar, derivat, de drept autorizat de legea scrisă. Prin aceasta s-a produs o îndepărtare bruscă și periculoasă de valorile juridice împărtășite la nivel popular.

O problemă deosebită pe care o avem în atenție este aceea a reglementării raporturilor contractuale dintre țărani și moșieri în a doua jumătate a sec. al XIX-lea. Mai precis, este vorba de legea învoielilor agricole din 1866⁹.

Legea era derogatorie de la prevederile Codului civil și se referea la contractele de arendare a unor suprafețe de pământ încheiate între moșieri și țărani. După un an cumplit de secetă, în care foametea bântuise întreaga țară, „marii agricultori” au cerut o legiferare specială, în virtutea căreia ei să poată ajuta pe săteni cu pământ, produse, bani, în schimbul muncii necesare cultivării moșiilor¹⁰. La baza acestor solicitări stătea realitatea economică rezultată în urma reformei agrare din 1864: țărani au fost împroprietăriți cu suprafețe de pământ prea mici pentru a le permite să-și asigure cele necesare traiului; pe de altă parte, marii proprietari funciari nu mai dispuneau de mâna de lucru necesară, în condițiile în care nu mai puteau recurge la clacă. Soluția a fost găsită în așa-numitele „învoieli agricole”, în temeiul cărora țărani primeau în folosință suprafețe de teren, urmând să achite arenda în produse sau în muncă. Se practica mai ales așa-numita „dijmă la tarla”, o formă de arendare în care țăranul era nevoit să lucreze pentru moșier o suprafață egală cu cea arendată. Cele două terenuri fiind situate de obicei în locuri diferite, iar țăranul trebuind să lucreze întâi pentru moșier, de multe ori el nu mai reușea să îndeplinească la timp lucrările agricole și pentru el și astfel că nu obțineau decât producții mediocre. Adesea, suprafața atribuită țăranului era chiar mai mică decât cea pe care trebuia să o lucreze pentru moșier.

Aceste contracte trebuia să fie transcrise într-un registru ținut la primăria comunei, din momentul transcrierii devenind autentice și fiind investite cu formulă executorie, la simpla cerere a moșierului. Primarul pune a aceste contracte în executare fără nici un fel de judecată.

În cazul în care țăranul nu-și executa prestația, boierul avea la dispoziție trei căi de acțiune. Prima, de drept comun, consta în urmarea procedurii judiciare care, conform Codului civil, putea duce la executarea silită a debitorului prin scoaterea la licitație a averii sale. Această cale nu era de dorit, din pricina sărăciei în care se aflau majoritatea țărănilor care recurgeau la astfel de forme de arendă. Cea de-a doua cale, aplicabilă în cazul obligației de a face concretizată în efectuarea lucrărilor agricole, consta în angajarea altor persoane care să o ducă la îndeplinire, pe cheltuiala țăranului. Și această metodă putea crea dificultăți, de aceea era preferată o a treia cale care consta în apelul la autoritățile administrative. Acestea (mai precis, primarul) aveau obligația de a-i îndemna pe țărani să presteze muncile la care s-au angajat¹¹. Și prin expresia „a îndemna” nu trebuie să înțelegem că se folosea duhul

⁹ A se vedea E. Cernea, E. Molcuț, *op. cit.*, p. 224 și urm.

¹⁰ A se vedea Gh. Cristea, *Contribuții la istoria problemei agrare în România. Învoielile agricole (1866-1882). Legislație și aplicare*, Edit. Academiei R.S.R., București, 1977, p. 33.

¹¹ Art. 13: “Primarii sunt datori, prin ajutorul consilierilor comunali, vătăjeilor, dorobanților, secretarilor, să îndemne pe muncitorii agricoli care au contract...a-și îndeplini tocmelele...”, cf. Gh. Cristea, *op. cit.*, p. 48.

blândeții, căci o modificare adusă legii în anul 1872 precizează că, pentru a-i îndemna pe țărani să-și îndeplinească obligația de a munci pe moșia boierului, autoritățile administrative locale pot recurge la serviciile dorobanților (forțele armate), care urmează să acționeze pe cheltuiala „vinovaților”!¹² Constrângere cu forța armată, așadar executare silită în natură a unei obligații de a face.

În privința probațiunii, datoriile țăranului puteau fi dovedite de către moșier printr-un registru propriu în care menționa obligațiile asumate, precum și plățile pe care țăranul le făcea. Asemănarea cu anticul *expensilatio* e izbitoare!

Mai mult decât atât, în timp ce pretențiile pe care le formulau moșierii împotriva țăranilor erau soluționate, conform unei proceduri speciale, de către autoritățile administrative din localitatea în care s-au transmis învoielile agricole, pretențiile formulate de țărani trebuia să urmeze calea dreptului comun.

IV. Direcțiile școlilor de drept public și privat

Doctrina a împărțit sistemul dreptului în drept natural și drept pozitiv, iar pe cel din urmă în drept public și drept roman, clasificări de sorginte romană¹³.

În domeniul teoriei generale a dreptului, Simion Bărnuțiu, revoluționar de seamă în Transilvania anului 1848, își expune ideile de la catedra de filosofie a dreptului a facultății de drept din Iași¹⁴. Influențat de autori precum W. T. Krug, K. Rotteck, Fr. K. Savigny sau R. Von Ihering, el dezvoltă totuși o operă originală. El a fost adeptul teoriei raționalist-idealiste a dreptului natural, pe care a pus-o în concordanță cu cerințele epocii sale. Susținător al formei de stat republicane, el a făcut multiple propuneri cu privire la guvernământul reprezentativ, garantarea respectării constituției și a ordinii de drept și pentru democratizarea administrației.

Alți autori importanți cu preocupări în domeniu au fost: V. C. Arion, T. Păcățianu, Em. Antonescu, P. Negulescu, C. G. Dissescu, G. G. Mironescu și M. Djuvara care, în anul 1913 și-a susținut doctoratul la Paris cu o teză asupra bazelor logice ale gnoseologiei juridice¹⁵.

În domeniul dreptului constituțional, același Simion Bărnuțiu a fost deosebit de activ la catedră, cursurile sale fiind publicate postum („Dreptul public al românilor – 1867 și „Dreptul natural public” – 1870). Ion Ghica, Al. Papiu-Ilarian¹⁶ și M. Kogălniceanu au activat nu numai ca profesori dar și ca oameni politici, calitate în care au făcut simțită contribuția lor la modernizarea dreptului. Mai ales Kogălniceanu, care a făcut parte din comisia de redactare a constituției și a îndeplinit și funcția de prim-ministru, a jucat un rol proeminent pe scena publică. C. G. Dissescu a publicat primul „Curs de drept public român”, în trei volume (1890-

¹² *Ibidem*, p. 137.

¹³ Ulpian, D., 1, 1, 1, 2.

¹⁴ A se vedea Gh. Gilescu, *Istoria gândirii politice-juridice*, partea 1, București, Edit. Didactică și pedagogică, 1968, p. 255 și urm.

¹⁵ A se vedea *Istoria dreptului*, *op. cit.*, p. 218.

¹⁶ Profesor la Facultatea de drept din Iași, a militat pentru eliberarea națională a românilor din Transilvania. A publicat lucrarea în două volume *Independența constituțională a Transilvaniei* (București, 1861) tradusă și în limba franceză. Pentru detalii, a se vedea Gh. Gilescu, *op. cit.*, p. 270 și urm.

1891), lucrare deosebit de valoroasă, care conturează profilul acestei ramuri a dreptului. El a mai publicat și un curs complet de drept constituțional, în care, pe baza unei cercetări istorice și de drept comparat, sunt explicate principiile de organizare a statului român modern și instituțiile lui¹⁷.

Dreptul administrativ a fost analizat mai cu seamă de I. Ghica, C. G. Dissescu și P. Negulescu, propunându-se soluții pentru rezolvarea feluritelor probleme ale administrației publice: înființarea Consiliului administrativ superior, depolitizarea aparatului funcționăresc, descentralizarea operativă, organizarea unui învățământ superior administrativ și a unui serviciu de statistică¹⁸.

În domeniul dreptului financiar s-au remarcat D. G. Creangă, D. I. Gheorghiu și mai ales Gh. M. Dobrovici („Istoricul datoriei publice a României” - 1913).

Dreptul penal s-a bucurat de o deosebită atenție, dată fiind importanța deosebită a acestei ramuri¹⁹. Încă din anul 1856, V. Petroni publică o serie de comentarii privitoare la dreptul penal și mai ales la aspectele procedurale, le recomandând renunțarea la comisiile de arbitri și afirmând necesitatea motivării hotărârilor judecătorești. V. Boierescu a redactat o teză de doctorat cu titlul „Tratatul comparativ al delictelor și pedepselor”, care ne amintește de Beccaria, dar prezintă și elemente de originalitate în prezentarea naturii legilor penale, distincția față de cele civile, clasificarea infracțiunilor. Acest autor, împreună cu Al. Crețescu, A. Arion și G. Costaforu au participat la elaborarea Codului penal. Cel mai important penalist al epocii a fost însă fără îndoială Ion Tanoviceanu²⁰, al cărui „Curs de drept penal și procedură penală” în trei volume (1912) este o lucrare masivă care supune analizei critice principalele curente de gândire în domeniu, raliindu-se școlii sociologice italiene ce a premers celei pozitivistice. Penalistul român preconizează măsuri destinate unei mai bune individualizării pedepsei în funcție de factori obiectivi precum gravitatea faptei și ținând seama de scopul ce trebuie urmărit prin aplicarea acesteia, adică reeducarea și recuperarea infractorului. În materie de procedură, el a militat pentru desființarea juriului, pe care îl considera perimat, și pentru specializarea magistraților. Tot el a pus și bazele statisticii criminale la noi în țară.

În domeniul dreptului civil, trebuie amintit în primul rând C. Bosianu care a avut o importantă contribuție la redactarea Codului civil. C. Nacu a realizat o comparație între Codul civil român și cel napoleonian (1898-1901) dar a publicat și un tratat de drept civil în trei volume (1901-1903). El a fost unul dintre principalii colaboratori la alcătuirea Codului comercial din 1887 și a inițiat publicarea unui „Buletin al legilor”. Un civilist de seamă care a activat la Iași a fost M. Cantacuzino, care a publicat mai târziu o lucrare de sinteză cu o mare valoare – „Elementele dreptului civil”, București, 1921. Cel mai important autor din această perioadă a fost însă D. Alexandrescu, care a lăsat o operă copleșitoare: „Explicațiunea teoretică și practică a dreptului român în comparațiune cu legile vechi și cu principalele

¹⁷ A se vedea *Istoria dreptului*, op. cit., p. 218.

¹⁸ *Idem*, p. 219.

¹⁹ *Idem*, p. 221.

²⁰ A se vedea *Istoria științelor în România*, vol. 2 – *Științe juridice*, de Tr. Ionașcu, Edit. Academiei R.S.R., București, 1975, p. 31.

legislațiuni străine” (11 volume, 1886-1915), completată cu peste trei sute de articole publicate în reviste de specialitate din țară și din străinătate. Celebrul N. Titulescu a susținut și el teza de doctorat în domeniul dreptului civil (Paris, 1907), ocupându-se de problematica drepturilor eventuale (*Essai d'une théorie générale des droits éventuels*, Paris, 1907). Procedura civilă a fost abordată exhaustiv de profesorul G. Tocilescu, într-un curs de patru volume publicat între anii 1887-1895.

Dreptul comercial a cunoscut o continuă dezvoltare, determinată de dinamica raporturilor economice tot mai înfloritoare a fost studiat de autori precum V. Boierescu, C. Nacu, T. Stelian, V. Dumitrescu-Iași, M. Pașcanu. T. Stelian, profesor la Facultatea de drept din București, a făcut cercetări aprofundate asupra societăților anonime, titlurilor de credit și contractelor comerciale, publicând un tratat în cinci volume (*Drept comercial*, București, 1916).

Dreptul roman era predat inițial de C. Bosianu. O lucrare de mare greutate este Explicațiunea Instituțiilor lui Iustinian (1899-1901) de G. Danielopolu. Un alt romanist important a fost S. G. Longinescu²¹, a cărui teză de doctorat susținută la Berlin (*Caius, der Rechtsgelehrte*, Berlin, 1896) aruncă o nouă lumină asupra iurisconsultului clasic Gaius. El a publicat un masiv curs de drept roman în trei volume, în care aborda metoda exegetică. Profesorul Longinescu a avut preocupări și în domeniul Istoriei dreptului românesc (*Istoria dreptului românesc din vremurile cele mai vechi până azi*, București, 1908), alături de alți autori precum B. P. Hașdeu, A. D. Xenopol, N. Iorga, I. Peretz. Lucrarea acestuia din urmă *Curs de istoria dreptului dreptului român* (4. vol, București, 1915 și 1926-1931) constituie o piatră de temelie la Istoria dreptului românesc.

Un rol important în dezvoltarea științei dreptului a fost jucat de revistele de profil care au apărut de-a lungul timpului. În anul 1871, avându-l ca redactor șef pe Gr. Peucescu, a apărut primul număr al revistei „Dreptul”, revistă care continuă să apară și în zilele noastre. Au mai apărut „Pandectele române”, „Gazeta tribunalelor”, „Curierul judiciar” și altele²².

V. Doctrinarii au avut un rol activ în procesul de transfer?

Cvasitotalitatea marilor juriști români ai vremii își făcuseră studiile în occident, majoritatea la Paris sau Berlin. Firește că, în aceste condiții, dreptul statelor europene, mai cu seamă dreptul francez, le era bine cunoscut. Odată cu întoarcerea în țară, ei au adus și valoroase cunoștințe juridice, pe care au încercat să le pună și în slujba modernizării legislației române.

Doctrina a fost considerată ca fiind, într-un fel, izvor al dreptului pozitiv, dar nu în mod direct, ci prin intermediul iurisprudenței. Rolul doctrinei era unul mai ales de interpretare a dreptului, venind în sprijinul instanțelor judecătorești²³.

Rolul de interpretare a fost îndeplinit cu maximă eficiență în domeniul dreptului civil. Doctrinarii au izbutit să dea sensuri noi textelor legale găsind uneori

²¹ *Istoria științelor*, op. cit., p. 32.

²² *Istoria dreptului*, op. cit., p. 223.

²³ *Idem*, p. 43.

soluții originale, chiar și față de autorii occidentali. Spre exemplu, prin aplicarea teoriei cauzei impulsive și determinante, s-a ajuns la o adevărată revoluție față de cauza clasică, element esențial al actului juridic. S-a ajuns astfel ca instanțele de judecată, cercetând care este mobilul determinant al obligațiilor părților contractante, să poată anula acele acte juridice determinate de mobiluri ilicite sau imorale. O altă problemă neînscrisă în Cod și analizată de doctrină a fost teoria abuzului de drept. La fel, problema răspunderii civile delictuale, căreia i s-au dedicat doar șase articole de lege (art. 998-1003), a fost amplu dezbătută de doctrină, găsindu-se soluții pentru problemele aduse în materie de industrializare accelerată a economiei.

În calitatea lor de oameni politici, unii doctrinari au influențat puternic legislația ce se afla în plină reformare. Un exemplu elocvent este cel al lui Mihail Kogălniceanu (1817-1891) care a fost un foarte activ om de stat, dar și un profesor și autor de valoroase lucrări de doctrină²⁴. În „Dorințele partidei naționale din Moldova”, program redactat de el, erau înscrise măsuri și reforme de o deosebită importanță, care și-au găsit o firească aplicație în „Proiectul de Constituție pentru Moldova”, operă la a cărei elaborare contribuția lui Kogălniceanu a fost preponderentă. Dintre reformele propuse, amintim: desființarea oricăror ranguri sau privilegii personale sau de naștere; egalitatea tuturor în materia impozitelor; desființarea robiei și a boierescului; împrăștierea țăranilor; autonomia internă; egalitatea în drepturi civile și politice; libertatea individuală, a domiciliului și a tiparului; adunare obștească, compusă din toate stările cetății, domn ales de toate stările cetății; instrucție egală și gratuită; desființarea pedepsei cu moartea și a bătăii; reforma tribunalelor, inamovibilitatea judecătorilor; libertatea cultelor; introducerea de coduri moderne, în materie civilă, comercială și penală. Evident că, în toate funcțiile ocupate ulterior, inclusiv aceea de prim-ministru, Kogălniceanu a luptat pentru punerea în practică a cât mai multe dintre ideile sale, și în cele mai multe privințe a și reușit.

Și Al. Ioan Cuza a fost de formație jurist și, împreună cu Mihail Kogălniceanu, a contribuit decisiv la înfăptuirea reformelor care au pus bazele statului român modern: reforma agrară; reforma electorală; reorganizarea instituțiilor statului; reformarea legislației prin introducerea codurilor moderne.

În privința limbajului juridic este de remarcat faptul că, deși acesta a fost adoptat neologistic pe filieră franceză, s-au dat termenilor forme corespunzătoare etinomului latin și nu fonetismului francez. Aceasta pe bună dreptate, deoarece copleșitoarea majoritate a jargonului juridic își are sorgintea în limba latină, iurisconsultii romani fiind cei care au elaborat „alfabetul dreptului”. Au fost înlocuiți astfel termenii de origine slavă care fuseseră utilizați de-a lungul evului mediu. Deși cu inerente imperfecțiuni, noul limbaj juridic românesc s-a cristalizat treptat, după 1900 ajungându-se la existența unui adevărat „stil judiciar”, rezultat al unei sinteze originale²⁵.

²⁴ A se vedea Gh. Gilescu, *op. cit.*, p. 247-254.

²⁵ A se vedea *Istoria dreptului*, *op. cit.*, p. 58.

VI. Concluzii

Principiile promovate în timpul revoluției de la 1848 au fost puse în practică în cea de-a doua jumătate a secolului al XIX-lea de către unii revoluționari de seamă care, la formație, erau juriști. Tinerii români urmau studiile superioare, în această perioadă în țările occidentale, mai ales la Paris și Berlin, astfel că erau la curent cu toate aspectele vieții politico-sociale și juridice din Europa. După realizarea unirii Principatelor române, s-a pus în aplicare un program de reforme radicale, sub domnia lui Al. Ioan Cuza, ajutat, din poziția de prim-ministru, de M. Kogălniceanu. Doctrinarii români au avut o puternică implicare politică, ei au participat la elaborarea noii legislații și și-au asumat rolul de dascăli în cadrul facultăților de drept.

O componentă importantă a reformelor a fost modernizarea legislației, prin adoptarea de noi coduri, alcătuite după modelul celor din Franța, Belgia, Italia sau Prusia. Putem afirma așadar că a avut loc o aliniere la legislațiile europene. Din păcate, această reformă a fost făcută în pripă, fără a se ține prea mult seama de dreptul tradițional. De aceea, aplicarea noii legislații s-a făcut cu dificultate, mai ales în mediul rural. Mai mult decât atât, au fost adoptate unele reglementări contrare nevoilor sociale, precum legislația învoielilor agricole, care au atras grave dezechilibre, soldate cu tulburări violente. Această stare de lucruri ne indică faptul că, din păcate, legile nu erau întotdeauna alcătuite după criteriile științifice și morale.

O altă componentă importantă a reformei a avut loc, precum am arătat, în domeniul învățământului, fiind înființate universitățile din Iași și București, ambele având în componență și facultăți de drept. Această componentă a avut un rol deosebit, chiar primordial am spune. Căci totul pornește, practic de la procesul educațional, nefiind posibil să clădești un sistem juridic reformator fără a forma oameni care să pună în aplicare și să amelioreze continuu normele juridice și instituțiile. Acest adevăr era cunoscut încă din vechime, marele împărat Iustinian fiind conștient de importanța instruirii tinerilor, acei „*cupidae legum iuventus*” cărora li se adresa cu înălțătoarele cuvinte din introducerea Instituțiilor sale²⁶.

²⁶ *Summa itaque ope et alacri studio has leges nostras accipite et vosmet ipsos sic eruditos ostendite, ut spes vos pulcherrima foveat, toto legitimo opere perfecto, posse etiam nostram rem publicam in partibus eius vobis credendis gubernare.* (Iustiniani Institutiones).